

tését visszaidézzem, mivel ő maga eleve lemond saját ellen-elemzésének itteni kidolgozásáról. Tanulmányom ugyanis az ő előadásában nem egy másik Mészöly-értelmezés jegyében megfogalmazott *esztétikai-kritikai vita tárgya*, hanem pamfletizált *ideologikus bírálat* ürügye. Azé a csúsztatásé, amely egy írói életmű eszmetörténeti-esztétikai megközelítését az esztétikum ideologikus feloldásával, mint valóban dogmatikus módszerrel azonosítja. Az, hogy én a művészi sík mögött látom az egzisztencializmusból a neopozitivizmusba nyúló fejlődésvonalat, az éppen nem művön kívüli „lényeg”-keresés, nem ideologikus, hanem a művészi érték és a világnézeti fejlődés relatív elválasztása, megkülönböztetés. A kettős könyvelés eklekticizmusának és a két sík rövidrezárásának rossz módszerei között nem könnyű megtalálni a marxista tertium daturt, bizonyára nekem sem sikerült ez meggyőzően, s ezért vitapartnerem joggal figyelmeztet cikkem problémáira, az eszmetörténeti megközelítés veszélyeire, vagy például a József Attila-analógia túlzott direktiségére. De bírálatának pozíciójával, lényegével nem értek egyet, ebben meggyőzni nem tudott. Arról az ideologikusságról nem is beszélve, hogy még csak elképzelni sem tudja: Mészöly írásait korábban is ismerve, élvezettel és töprengéssel olvastam végig az *Alakulások* című kötetet, azután nekiálltam elemezni, s egy elemzés — esetleg téves, de akkor elsősorban tárgyilag s nem módszertanilag téves — konklúzióit igyekeztem cikkem formálni.

A „*korszerűség világnézeti-esztétikai centrumú*” felfogásáról van szó, tulajdonképpen ezzel perel vitacikkemben. Ő az inspirátori összefüggést ismeri el csupán ideologikum és esztétikum között, s hangsúlyozza, hogy az új formateremtési elvek kikristályosodása után a filozófiai, vallási, politikai eszmék műalkotások elemeiként élnek tovább s megítélésük szempontja sem lehet más, mint hogy az adott művekben helyükön vannak-e, képesek-e esztétikai egységge szervesülni. Ez igaz, csak hogy egy tágabb igazságon belül. Könczöl éppen a tételes politikai-világnézeti eszme-

rendszer és a művészi világnézet termékeny különbségének-egységének elvét adta föl (vagyis ismét csak maga esett egyfajta ideologikusság hibájába) ahhoz, hogy esztétikum és világnézet tartalmi (tehát korántsem csak elemi) összefüggését zárójelbe tehesse. Szerintem az írói világnézet minden egyes műben a művészi teremtés ugrópontja, formaszervező ereje; s ebben az írói világnézetben, a tartalomban — mely nem időrendileg, de ontológiailag elsődleges a formához képest — ha nem is mechanikus, de meghatározó szerepe van a valóságátükrözés és a személyiségidézés világnézeti faktorának.

Az, hogy képesek-e esztétikai egységge szervesülni az eszmei elemek, kulcskérdés, de ez sem pusztán a művészi teremtőerő önelvűségén múlik. Mészölynél s másoknál a tisztá gondolatosság esztétikummal lényegülésének nem ritka elmaradását — éppen mert jelentős művésztől van szó — nem tudom csupán „művészi hibaként” értékelni: e legbensőbb, immanens esztétikai problémák összefüggnek a világnézeti, horribile dictu: a világnézeti, tartalmi jelleggel. De mindez már elválaszthatatlan attól, hogy miként éljük át, értelmezzük a művészileg megörökítendő *világállapotot*, hogy milyen perspektívából értékeljük jogosultnak s meggyőzőnek a „negatív élet-tények feletti humánus kritikát”. Könczöl Csaba e cikkvégi sejtetésével vitatkozni azonban külön írást igényelne.

Szó sincs arról, hogy kétségbe vonjam más Mészöly-értelmezések jogosultságát, hogy saját álláspontomat tekintsem a marxistának. Nem egy kizárólagos, egymodellű irodalomszemlélet jegyében elemeztem (sőt méltattam is realista vonulatában, erről Könczöl szintén megfélekedezik!) Mészöly Miklóst. Hanem egy olyan értékrendfelfogás felől, amely — ha az egyes műveket, életműveket tekintve nem is eleve s közvetlenül érvényesen, de tendenciájában — a korszerű szocialista irodalom „nyitott” értékhegemóniáját, esztétikai és történelmi nagyságrend-elsőbbiségét vallja.

AGÁRDI PÉTER

Tanulságos viták

Irodalmi életünk jelentős fejleménye az elsősorban a *Kritika* hasábjain Weöres költészetéről, Mészöly Miklós prózájáról kibontakozott vita, amelyhez legutóbb Könczöl Csaba, illetve Radnóti Sándor szólott hozzá.

Jelentős, mert irodalmi életünk — amely társadalomközéleti s ezekhez kapcsolódó ideológiai kérdések vitatásától régen hangos — most művek vitatását állította középpontba. A közéleti kérdések taglalása időszzerű hagyománya irodalomközéletünknek, alakulása a társadalom számára is fontos és vizsgálható az alkotói légkörre-tudatra is. Az irodalmi gondolkodás, az irodalomkritika *specifikus* feladata azonban kétségtelenül az alkotások megítélése, éppúgy, mint az irodalomnak az, hogy elsősorban művekkel töltsen be társadalmi szerepét.

Jelentős ez a vita azért is, mert a marxista kritika jó ideje joggal hiányolt *értékrend-alkotó aktivitásáról* a talán legexponáltabb területen tett tanúságot: az évek óta meglehetősen ösztönösen alakult értékrend csúcspontjainak elhelyezkedők megítélésének pontosításán, tudatosításán mérte-méri megújuló erejét. (S e téren Szilágyi Ákos, Agárdi Péter cikkei mellé joggal sorolhatjuk Hajdu Ráfi Gábor Kortárs-beli, elmarasztaló hangsúlyokkal is élő bírálatát Déry Tibor újabb műveiről.)

A legfontosabb azonban, hogy ez a vita az irodalmi, irodalomkritikai tudat jelenlegi helyzetének feltárása és további teendőinek konkrétabb körvonalazása szempontjából *tanulságos*.

Már a vita során kiderült (ami egyben az „indítási” jogosultságának is közvetett bizonyítéka), hogy a marxista irodalomkritikai jelenlét átmeneti visszaesése (tekintsük erőgyűjtésnek?) olyannyira megszokottá vált, hogy újrakezélése egyben egy régi, meghaladott *dogmatikus irodalompolitika* „újra-

kezdésének” riadalmát keltette. Joggal gúnyolódott ezen Eörsi István: „Csak az én fülem hallatára legalább egy tucat irodalmár vádolta merénnyel Szilágyit: Weöres vesztélyben — suttogták vesztélyes hangon. Meg kell őket, meg kell őket, meg kell őket menteni — áriázták.” Holott valójában csak annyi történt — ugyancsak az ő szavával — hogy „Szilágyi Ákos legalább azzal az ígérennyel lépett fel, hogy a költői ént — pontosabban ennek az éntnek és a valóságnak a relációját — állítsa vizsgálódásainak középpontjába... hogy fontos formakérdéseket tartalmi oldalról, a lírai én és a valóság viszonyából kiindulva közelített meg”.

Hogy milyen arányban indoka ennek a konsternációnak az „elszokottság” pszichózisa, politikánk, irodalompolitikánk nem-ismerete, félremagyarázása, — persze, hogy a költő akarata ellenére — kialakult Weöres-rajongás, vagy pusztán a marxista esztétika elemi igényeivel szembeni ellenállás — azt pontosan nehéz lenne megmondani. De általános tanulságként sem utolsó, hogy irodalompolitikánkat pusztán szavakkal nem lehet megérteni, hogy praxis — többek közt aktív marxista kritikai gyakorlat — szükségeltetik ahhoz, hogy világos legyen: a polgári humanista értékekre is kiterjedő alkotói, publikálási szabadság változatlanul és maradéktalanul érvényes, de nem egymagában, hanem csak a *marxista kritika aktív, értékrendalkotó jelenlétével együtt*; hogy ez a kritika nem a „lovagassághoz”, hanem önnön elveihez, nem a spontán értékrendhez, annak tekintélyéhez igazodva, hanem — azzal ha kell vitázva, érveiből akár tanulva is — *maga* alakít értékrendet és „teremt meg”, ismeri el mindig bírálható tekintélyeit. Több ilyen vitát, hogy ez a — ha tetszik, irodalompolitikai — tanulság irodalmi életünkben a gyakorlat evidenciájává is váljék!

Különösen tanulságos e vita második menete, amelynek indító cikkeit (Radnóti Sándorét, Könczöl Csabáét) már nem a dogmatikus irodalompolitika, hanem az elméleti dogmatizmus, a *dogmatikus kritika* felújulásának aggodalma motiválta. Jóllehet különböző e cikkeik tárgya (Weöres költészete, Mészöly prózája), illetve vitatárgya (Szilágyi, illetve Agárdi írása) s eltért — Radnóti javára — hangvételük, érvelési színvonaluk — a közös bennük nyilván felismerhető. Félelem attól, hogy íme újra jelentkezett az egyoldalúan deduktív, az ideológiai előfeltételekből nemcsak kiinduló, hanem azokat a művészet sajátosságainak rovására érvényesítő kritika, amely nem tesz különbséget a művön kívüli és a műben a forma által esztétikummal váltott világnézeti-szemléleti tartalmak, jelentések közt; amelynek dogmatikus módszere jelentős művészi értékek, teljesítmények alábecsülésének, általában a művészet uniformizálásának veszélyét idézi fel.

Ismétlem: ez motiválta-motiválhatta e cikkeket, de hadd tegyem hozzá: *nem ez jellemezte őket*. Ha csak a marxista kritika tudományos hitelének érdekében fogtak volna szerzőik tollat, úgy a vitatott cikkek gyengeségeit (vannak ilyenek!) tetten érő bírálatuk írásaik domináló értékévé emelkedtek volna s mint egy közös ügy támogatása lenne elkönyvelendő. Csakhogy itt a konkrét, esetenként önmagukban jogos kritikai észrevételek *cikkeik téves fő gondolatának vonzásában hamis szerepű illusztrációkká váltak*; az esetenként találon feltárt gyengék csupán ürügyekké lettek. Ha a szubjektív indok a marxista kritika hitelének féltése volt, lehetett is — írásaik tényleges jelentése a *marxista esztétika, kritika alapelveit, a kritikus magatartás marxista értelmezését szűkítette* le oly mértékig, hogy az már-már megkérdőjelezésük határát súrolta.

Persze meg lehet tenni, hogy a marxista esztétikai gondolkodás egy — igen helyesen — közhelyé vált axiómáját (hogy ti. csak a műben esztétikailag formált világnézet lehet a kritikai megítélés tárgya) valaki — mint Könczöl Csaba — egy teljes cikket keresztül különböző — főleg gunyoros — hangnemben variálja és másnak a fejére olvassa. De ha ez a cikk azzal zárul, hogy Mészöly Miklós „ha bírálható, csak azért” bírálható, „amit a maga vállalta feladatból nem tudott művészi hitellel megoldani” — akkor joggal válik kérdésessé, hogy a gondolatmenet *egésze* miért támaszkodott a marxista esztétika *egyetlen* — s így már a marxista esztétika egészéből *kiragadottnak* tekintendő — megállapítására. A cikk alapján csak az a válasz adódik: azért, hogy a művészetben, irodalomban belüli, a szándék és megvalósítás megfelelésén múló *immanens* értékkritériumot állítson a marxista kritika (mindenkori kidolgozottsága erejéig, de elvileg) *objektív* értékmező szempontjainak helyébe. Így már joggal tehető fel az a kérdés: ha Könczöl Csaba ilyen alaposan ismeri és alkalmazza a marxista esztétika egyik, örvendetesen közhellyé vált megfontolását, akkor miért nem jutnak eszébe a bíráló elemzés során — esetleg vitapartnerre elemi megértése, a lehetséges „közös” visszaigazolása érdekében — a marxista esztétika más alapigazságai? Például: hogy a világnézet az élet legkülönfélébb vonatkozásainak nemcsak a mindennapi életben legáltalánosabb rendező elve, hanem az alkotásnak, a formateremtésnek is szervező ereje, a művészi ítéletalkotás, állásfoglalás legkarakterisztikusabb értékrendezője; hogy ez a formálási elvként a művészi alkotásban kifejezésre jutó, az esztétikum mozgásformájában érvényes világnézet — éppúgy, mint maga a művészet — végső soron a társadalmi élet művön kívüli világából ered, táplálkozik; hogy a formaadás az átláthatóság révén fejti ki: azaz hogy a *művészet ahonnan származott, oda torkollik vissza*; a mindennapi a művön kívüli egyéni-társadalmi (ideológiai) életbe. S ha Könczöl Csaba „nagyszerű művészi feladatnak” tartja, hogy Mészöly Miklós „olyan emberek... világának falain út... rést, akik számára embernélkülivé ült a történelmi világ, bizonytalanná, elvonttá a negatív élettények feletti humánus kritika és a belső ellenállás erejébe és eredményességébe vetett hit” — akkor miért nem jut eszébe a marxista esztétikának az a közhelye, hogy a művészi

alkotás értékét nem a tematikán mérjük, hanem — többek közt — azon, hogy az alkotó mennyire volt képes a megragadott életanyagot a társadalmi-történelmi összefüggések helyesen tükrözni, korszerű művészi állásfoglalással hitelesített hálózatába kötni.

Ha ezen szempontok célra törő mellőzése nem vakítja el, akkor észrevette volna azt, amin így nincs értelme vitázni: hogy vitapartnerre marxista kritikushoz méltó módon a mű (csak egyes pontokon elhamarkodott) elemzéséből, jellemzéséből származtatott elreflexiókat, és hogy marxista lévén tekintettel volt az alkotás „előttjére” és „utánjára”, azaz a művészet társadalmi beágyazottságának és szerepének lényeges tényezőire, s hogy nyilatkozott — „nyilatkozni mert!” — Mészöly művének életbeli indítékai és hatása felől.

Lényeges különbségekkel ugyan, de analóg irányú a Weöres-vitában Radnóti Sándor higgadtabb érvelése. Ő is arra hívja fel a figyelmet, s cikke túlnyomó hányadában azt aknázza ki, hogy „bármely tetszőleges tartalom, amely nem vált formává, művészileg semmis”. Az ő gondolatmenete azonban nem egy esztétikai szubjektivizmusba, hanem egy vállalt álláspontba torkollik: nevezetesen, hogy véleménye szerint Weöres művészete a személyiség problematikussá válását „nagy formában” mutatja fel, ítéli meg s ezért eléri „a magában való emberiség keletkezéstörténetének dokumentumá”-rangot, azaz a klasszikus rangot. Szilágyi Ákossal való vitája így álláspontvita. Miért alakította ezt át — kifejtési hátrányban is — Radnóti módszertani vitává? A leírtak alapján (tehát minden, írásán túlmutató vonatkozásokon innen) azért, mert nincs meggyőződve arról, hogy a polgári világ tényleges, valóságos meghaladása a marxizmushoz és szocializmushoz kötött. A ketten közötti vita lényege ugyanis az: vajon Weöres költészete a polgári mentalitáson belüli tagadása-e, vagy tényleges, érvényes meghaladása-e a polgári „kulturkör” eljelentmondásainak? Radnóti viszont a „valódi meghaladók”-ról Szilágyitól (miután másuttal nem tartotta szükségesnek tájékozódni) „egyedül azt” tudta meg, hogy „ők igenlik azt, amit tagadnak, a bírás világát s folytonos igenlésükkel rágják keresztül magukat azon a világon”. Aligha más ez — figyelembe véve Szilágyi gondolatmenetét —, mint a megvalósult szocializmus, bár rendkívül áttételes, indirekt, de generális bírálata. Amivel összhangzik az a megjegyzés, hogy Weöres *Psychéjénél* a tény, hogy a líra regénnyé transzcendentálódott, „szintén ítéletet hordoz, de nem alkotójára”.

S ha mindezt összevetjük azzal, ahogyan Könczöl Csaba „a negatív élettények feletti humánus kritika és a belső ellenállás erejébe és eredményességébe vetett hit” elbizonytalanodásának művészi ábrázolását *minden valósággal való kontroll igénye nélkül* tartotta „nagyszerű művészi feladatnak” —: az az érzésünk támad, hogy *e vitában végső soron mindkettejükénél a társadalmi szkepszis kapott hangot*, keresett-talált esztétikai-elméleti megnyilatkozási formát.

„Végső soron” — hangsúlyozom „ideologikus” véleményem „mentségére”. S ehhez csak annyit: az opponáló írásoknak *így is* le kell vonni hasznosítható, hasznosítandó tanulságaikat. A marxista kritikának még jobban, még hitelesebben kell elemzési-érvelési rendszerében, módszerében kifejezésre juttatnia az esztétikum felismert sajátosságait; későbbieknek kell lennie a polgári humanizmus értékeinek esztétikai indoklásában — hogy érvényesebb legyen, lehessen az értékelésajátítást feltételező elmarasztalásban is; fel kell jobban tárnia *annak* a polgári minőségnek jellemzőit, amely a szocialista társadalom talaján született-születik s amely éppen ezért megkülönböztető sajátos vonásokkal bír a mai burzsoá társadalom talaján létrejövő humanista értékekkel szemben.

És: nagyon várom Szilágyi Ákos tanulmányát, különösen azért, hogy az eddigiek szellemét érvényesítve megvilágítsa azt is, miért, mennyiben *érték* valóban Weöres Sándor költészete; és Radnóti Sándor tanulmányát, különösen azért, hogy megtudjam: Weöres művészete mennyiben *több*, mint a polgári világ ugyan radikális, de belső bírálata.

TÓTH DEZSŐ